

ELTE BTK Filozófia MA I.

Tóth Olivér István

Malom a pokolban

Az élő természet fogalma

A szellem fenomenológiájában (C. A. a)

„...az élet áramának közömbös, milyenek a malmok, amelyeket hajt.” (PhG 285/149)¹

A szellem fenomenológiája „A természet megfigyelése” fejezetében Hegel különböző állításokat tesz a természetről és a természettudományokról, amelyeknek kitüntetett helye van rendszerében (bár természetesen ez a rendszer minden elemére igaz, amennyiben a rendszernek éppen az az eleme, amelyik). A természet megfigyelése az „Ész” fejezet elején, az „Öntudat” a boldogtalan tudatban kulmináló fejlődése után, és a szellem mint legmagasabb forma között helyezkedik el. Hasonlóan, az *Enciklopédiában* a *Természetfilozófia* a *Logika* és a *Szellemfilozófia* között helyezkedik el, vagyis a természet filozófiája az a terület, ahol a logikai² struktúra először megnyilvánul, és amely átmenetet képez a szellem tudománya felé; mondhatni az ész „gyakorlópályája”, azonban olyan gyakorlópálya, amely nem pusztán játszótér, hanem a tudat alapvető érdekét érintő terület, amely egyben előfeltétele a továbbhaladásnak.

¹ *A szellem fenomenológiájára* az egyszerűség kedvéért a Pinkard-féle kétnyelvű kiadás alapján bekezdés szerint, majd a magyar kiadás alapján oldalszám szerint hivatkozom. Tehát jelen esetben az idézet a 285. bekezdésben található, ami az általam használt magyar kiadás 149. oldalára esik.

² Szintén az egyszerűség kedvéért a logika kifejezést a dolgozatban kizárólag a hegeli speciális értelemben használom.

Dolgozatom további részében először „A természet megfigyelése” fejezetet elemzem közelebbről, amelyben igyekszem figyelembe venni a *Fenomenológia* fejlődési dinamikáját, valamint utalok a *Természetfilozófiában* található párhuzamosságokra és különbségekre. Dolgozatomban terjedelmi okokból nem hasonlítom össze részletesen a *Fenomenológiában* található fejezetet az *Enciklopédia* második kötetével, és nem foglalkozom a hegeli természetfelfogás történeti előzményeivel. Négy csomóponton keresztül szeretném megragadni az élő természet fogalmát: (1) elsőként a természettörvény fogalmát mutatom be, majd (2) a szerves fogalmát elemzem, végül (3) a természetes fajok kérdését problematizálom. Dolgozatom végén pedig (4) levonom a konklúziót. Mivel a *Fenomenológia* és a rendszer egészének viszonya problematikus,³ igyekszem mindenhol a *Fenomenológiát* alapul venni, és ehhez csak akkor segítséget hívni, ha feltétlenül szükséges.

A természet-törvény A természettörvények és a természettudományok érvényességének kérdése erősen foglalkoztatta Hegelt, aki maga is aktívan foglalkozott természettudománnyal, disszertációját is a bolygók mozgásáról írta. Bár egyes megfogalmazások szerint ebben a korai művében is megjelenik a „valóságtól elrugaszkodott” „spekulatív filozófus”, aki jogán kívül helyezte a tapasztalati tényeket, valójában ennek majdnem hogy az ellenkezője az igaz.⁴ Hegel számára a nagy ellenséget Newton és az általa képviselt természetfelfogás jelentette, és amellet történelméről, hogy a newtoni felfogás támaszkodik az „antik” (tehát arisztotelianus alapon nyugvó, racionalista) természetfelfogásra, ezért abból bizonyos dolgokat magába kellene olvasztania.⁵ Ennek megfelelően számára a természetfilozófia nem tudományfilozófia, azaz nem előír a természettudomány számára, hanem annak igazsága.⁶ Felmutatja, hogy a természettudomány melyik módszer mentén haladva juthat igaz ismeretekhez abban az értelemben, hogy magáról a természetről is szóljon, ne csak a tudatról, amely megfigyel.⁷

3 Hegel soha nem szakított a *Fenomenológiával*, csupán történeti szempontokat érvényesített: PINKARD 1994, 79. o. 2. lábjegyzet; Hegel élete végén szakított a *Fenomenológiával*: PINKARD 2002, 266. o.

4 POSCH 2011, 178. o. A Hegelnek tulajdonított álláspont szerint vitatta volna a lehetőségét, hogy a Mars és a Jupiter között legyen még egy bolygó, holott valójában csak azt állította, hogy bizonyos előfeltevéseket és a bolygó feltételezését együttesen nem tarthatjuk.

5 PINKARD 1994, 83. o. 11. lábjegyzet.

6 PINKARD 2002, 267. o.

7 Természetesen abban az értelemben a természettudomány mindig is a szellem önszemlélete, hogy a maga által létrehozottat szemléli, innen a természet ésszerűsége. Ugyanakkor ez a megfigyelő empirikus tudat számára idegenként jelentkezik,

Hegel a modern tudományt támadó észrevételei ennek megfelelően a következők mentén rekapitulálhatók: (a) a minőségbeli különbségeket nem hangsúlyozza, (b) atomisztikus, (c) dinamikus törvényeket alkalmaz jelenségtörvények helyett. A minőségbeli különbség hiányával, amint azt a *Fenomenológiában* is szélében-hosszában hangoztatja, az a legfőbb probléma, hogy a meghatározottság elveszik az általánosban. Vagyis Hegel erősen antiredukcionista, szerinte a különböző magyarázati szintek egymásból nem meríthetnek. Az atomizmussal is az antiredukcionizmus nevében veszi fel a harcot, hiszen minden magyarázati szinten egy új minőség jön létre, és mindennek csak mások vonatkozásában van realitása. Amennyiben a kvarkelmélet helyes, ebben a kérdésben tulajdonképpen Hegel megelőzte a korát, hiszen a kvarkelmélet szerint az anyag a kvarkok különböző viszonyából és nem sajátlagos tulajdonságaiból épül fel. Természetesen a newtoni fizikával a legfőbb problémája az erők alkalmazása.⁸

Azonban szerintem érdemes még egy példát megemlíteni a newtoni és a hegeli természetfelfogás kérlelhetetlen szembenállására: ez a fény példája. Itt a vita abban állt, hogy Newton szerint a fehér fény egy olyan fény, amelyben az összes szín együtt található meg, míg Hegel szerint a fehér fény az a tiszta azonosság, ahol még nem bomlott színekre a meghatározatlanság. Azonban a prizmában önmaga részekre oszlik és meghatározottá, minőségivé válik.⁹ A példát azért tartom szemléletesnek, mivel szemben Hegel azon nézetével, hogy a meteorok a légkör csapadécai akárcsak az eső, amelyek ha elérnek egy kritikus nehézséget lehullnak,¹⁰ nem *prima facie* téves, hanem egy eltérő szempontot érvényesít. Hiszen az minden bizonnyal elfogadható, hogy természettudományos célokra a newtoni megközelítés lényegesen jobban használható, azonban a hegeli sem rossz a saját kritériumának megfelelően, azaz nem kerül ellentmondásba a priori az empiriával, hiszen kicsit a valószínűsége, hogy akár egyik, akár másik felfogásról empirikus bizonyítékot szerezzünk. A fehér fény ugyanis attól fehér fény, hogy mindegyik hullámhossz megtalálható benne – ilyen értelemben tehát részekből áll –, de semmi akadálya nincsen annak, hogy a részek ezen egységét egy alapegységnek tekintsem, és innen nézve a felbomlás folyamata is egy használható modell. Hegel számára pedig

amennyiben számára a természet mégis csak saját belső szükségyszerűséggel rendelkező realitás, amelyet megismerni kell.

8 POSCH 2011, 189. o. skk.

9 FERRINI 2011, 206. o.

10 POSCH 2011, 191. o.

azért fontos a fény mint egyszerű egység, a pusztá mennyiség bevezetése, mert ezáltal van egy olyan érzékelhető entitása, ami kifejezi azt az egységet, amelyre szerinte a szellemnek is törekednie kellene.

Rögtön a fejezet elején ezzel kezdi a természet megfigyelésének tárgyalását: amikor az ész csak az érzéki bizonyosságban tételezi a tapasztalati megfigyelést, „elfelejti megmondani, hogy valójában éppígy meghatározta már lényegileg ennek az érzékelésnek a tárgyát is a maga számára, s hogy ez a meghatározás legalább annyit jelent számára, mint az az érzékelés. (PhG 244/130)” Vagyis a természet megfigyelésének kiindulópontja az a szempont, amellyel a természet felé közeledünk, és amely a tapasztalatunkat strukturálja. Ugyanakkor a természeti megfigyelés tárgyában az általánost keressük, és nem az érzéki ezt, ami az érzéki bizonyosság eredménye volt (PhG 244/130). Az újdonság tehát egyben a fejezet ellentmondása, amely talán egyenesen feloldhatatlan,¹¹ és amely az élet fogalmának alapja:¹² a természet megfigyelésében egyik oldalon áll a tárgy, a másik oldalon a fogalmi megragadás, és a kettő viszonya feszültségekkel lesz terhes, mivel az egyre magasabb és magasabb fogalmi megragadások sem képesek a természet egészét (azaz a szerves és szervetlen természetet egy egységbe integrálva) leírni.

Ezzel veszi tehát kezdetét a természettudományok útja a természet megragadása felé, amely a külső megfigyelés felől halad a belső megragadása felé. Ennek megfelelően az első megközelítési forma a pusztá élettelen leírás: „Ennek a felületes formának, amelybe csak felvesszük az érzéket, anélkül, hogy önmagában általánossá lett volna, [azaz] a dolgok *leírásának* magában a tárgyban még nincs meg a mozgása; ez [a mozgás] csak a leírásban van. (PhG 245/130 – a fordítást az eredeti alapján módosítottam T. O. I.)” Ekkor még a leírás nem különbözteti meg az esetlegest a lényegestől, minden érdekl, de csak felületesen, így hamar kimeríti tárgyát és további leírandó után néz. A leírásban már megjelenik a természeti megfigyelés legfőbb problémája: hogyan lehet a tárgy elevenségét úgy megőrizni, hogy azért belőle törvények szülessenek – ez a fok természetesen egy szélsőségesen részleges megoldás, hiszen a leírásban a tárgy halottá válik.

Hogy a leírás indifferens tárgyilagosságától továbblép a tudat: „A *lényegesnek és lényegtelennek* megkülönböztetése által a fogalom fel-

11 „In der späteren Naturphilosophie wird Hegel diese Darstellung vornehmen, in der *Phänomenologie* hingegen ist die Vernunft immer in der Doppelperspektive befangen, die organische Gestalt zu finden und doch nicht zu begreifen.” – PIERINI 2008.

12 Bensusant idézi FERRINI 2011, 210. o. 30. lábjegyzet.

emelkedik az érzéki szétszóródásból, a megismerés pedig kijelenti benne, hogy ebben [a folyamatban] neki legalábbis éppolyan lényegi köze van önmagához, mint a dolgokhoz. (PhG 246/131 – a fordítást az eredeti alapján módosítottam T. O. I.)” Vagyis ezen a ponton a megfigyelés megragadja a fogalmat, amely fogalomban természetesen tudattalanul önmagát ragadja meg (PhG 240/128). A fogalmi megismerés teszi kérdéssé, hogy a megismerés tárgya tulajdonképpen az észben vagy a tárgyban van, és irányítja arra a lényegesre a figyelmet, amely ugyan a tárgyban van, de csak a megismerés számára létezik annyiban, hogy a megismerés számára választja el a többi létezőtől és teszi egyedivé.

Azonban ez az elválasztás egyben megmerevítés, és hiába a fogalmi megragadás, az elválasztás nem lehet sikeres, mert a változó természet túlhaladja. Ennek megfelelően létrejön a természettörvény mint absztrakció, amely a reális oldalt megszünteti, így a törvény nem magán és magáért való módon a megfigyelő ész igazsága, azaz ez még csak az út kezdete. „Ha azonban a törvénynek nem a fogalomban van az igazsága, akkor valami esetleges, nem szükségszerűség, vagyis valójában nem törvény. (PhG 249/133)” A valódi törvény „lényegileg fogalom”, mert *szükségszerű*. Aminek tehát a törvényben lennie kell, az van is, mert ha valaminek csak lennie kell, de nincs, akkor nem a valóság a hibás, hanem az, ami létezését előírja, „mert az ész épp az a bizonyosság, hogy realitása van (PhG 249/133)”. Ennek különösen ott lesz jelentősége, ahol az erők magyarázóerejének gyengeségét taglalja (PhG 282/148), amivel részben Newton,¹³ részben Arisztotelész ellen hadakozik,¹⁴ amennyiben csak a megfigyelhető entitásokon alapuló törvényeket ismeri el ésszerűnek. Ebben a törekvésében a mai tudomány igazolja, amennyiben erők helyett jobban szeret energiákról beszélni.¹⁵

Azonban a törvény általánossága nem a pusztán ismétlés teljessége, ahhoz hogy tudjuk, hogy a felemelt, majd leejtett kő minden esetben leesik, nem kell minden követ leejtenünk (PhG 250/133), elégnek látszik az analógia és a valószínűség alapján statisztikai valószínűséggel megtudnunk, hogy ez fog történni. A valószínűség viszont nem igazság. „Az ész ösztöne azonban ténylegesen *igazságnak* fogadja el az ilyen törvényeket, és csak ha nem ismeri fel szükségszerűségüket, csak akkor jut ehhez a megkülönböztetéshez, s magának a dolognak az igazságát a valószínűségre fokozza le, hogy jelezze, milyen tökélet-

13 A Newtonnal való ellentétéről részletesen ld. PINKARD 2002, 273. o. skk.

14 WESTPHAL 1998, 102. o.

15 POSCH 2011, 193. o.

len módon létezik az igazság a tudat számára (PhG 250/134)”. Pedig valójában azért esik le a kő, mert nehéz, azaz olyan a viszonya a földhöz, ami a leesésben jelenik meg. A jó törvénynek tehát egyszerre van egy fogalmi oldala (a földhöz való viszony) és egy tapasztalati oldala (hogy tényleg leesik).

Most hogy azonban az ész a törvény fogalmához jutott, megpróbál megszabadulni az érzéki oldaltól, és tiszta fogalmi alapra akarja hozni a kísérletben, ahol is minden esetleges körülménytől eltekintünk, és csak azt vesszük, ami a kísérlet számára lényeges. A kísérlet révén azonban létrejönnek az olyan tiszta fogalmak, amelyek már csak a másiktól való megkülönböztetés révén értelmesek, relatívak, azaz anyagok, tehát nem dolgok, hanem „fogalom módján való lét (PhG 252/135)”.

A szerves lényekre vonatkozó törvényeknek egyszerre kell kifejezniük az adott részt és az egészet, úgy hogy a törvény mindkét oldalának megfigyelhetőnek kell lennie (PhG 268/141). „[A t]örvény számára adódott az a viszony, hogy az általános szervi *tulajdonság* egy szerves *rendszerben* dologgá vált és ebben öltött alakot, úgyhogy a kettő ugyanaz a lényeg, amely egyszer mint általános mozzanat, másszor mint dolog létezik. (PhG 270/142)” Ezek a mozzanatok (például a zsákmány érzékelése – PhG 168/141) nem feleltethetőek meg pusztán konkrét megfigyelhető jelenségeknek (például az idegrendszer izgalmi elváltozásában), hanem a szervezet egészére kiterjednek (fokozódó szívverés, konkrét testtartás felvétele stb.). És mivel a szerves *egész*, hasonlóan az anyaghoz, csak komplementer fogalmakkal ragadható meg: valami ingerlékenyebb, akkor éppannyival kevésbé érzékeny stb. (PhG 270/143). Mivel pedig ilyen kapcsolat áll fenn közöttük, az ilyen viszony matematizálható, azonban „[a]hogy a lyuk és az, ami kitölti és amit elveszünk, minőségileg ellentétes, de az, ami ebben reális és ennek meghatározott mennyisége a kettőben egy és ugyanaz [...] és jelentés nélküli tautológiához vezet. (PhG 271/143)” Vagyis a minőségi különbség a külső törvényében mennyiségivé lesz, azonban ez a „rossz” külső, mert ebben a törvényben a lényeg veszik el. Az igazi törvény a „jó” külső, a belső külsőjén (azaz a lényeg formáján, az érzékelhető folyamaton) alapszik, amely nem azonos a „rossz” külsővel, azaz az alakkal.

Azonban a belső külseje, mivel mozgásban van, nem rendelkezik olyan valóságos megnyilvánulással, ami leírható lenne (hiszen a folyamat azáltal van, hogy működik). Így az anatómia csak a halott tetem tudománya, mert nem az alaktan, hanem a folyamat az, ami számít. Ennek megfelelően a fent vázolt okokból az anatómia túlegyszerűsíti

a szerves (állat) működését, amikor három rendszerben akarja összefoglalni a működését, mivel a szerves mozzanatai a *szervezet mozzanatai*, amelyek az egészet áthatják. „A tartalom tekintetében tehát itt nem olyan törvények megállapításáról van szó, amelyek csak passzív léttel bíró különbséget vesznek fel az általánosság formájába, hanem olyan törvényekről, amelyek közvetlenül ezekben a különbségekben a fogalom nyugtalanságát és ezzel együtt az oldalak vonatkozásának szükségszerűségét is mutatják. Ámde mivel éppen a tárgy, a szerves egység, a lét végtelen megszüntetése, vagyis abszolút negációja közvetlenül egyesül a nyugodt léttel s a mozzanatok lényegileg tiszta átmenetelt alkotnak, azért nem adódnak olyan léttel bíró oldalak, amilyenek a törvény számára szükségesek. (PhG 279/147)” Ahhoz, hogy ilyen oldalakra tegyünk szert, a szerves létezésnek reflektálnia kell, ami az erő fogalmának fent bemutatott okokból történő elvetésén keresztül ahhoz vezet, hogy matematikailag próbáljuk a szervezet viszonyait kifejezni, azonban szerves és szervetlen nem szerepelhet egy törvényben a szerves autonómiája miatt (PhG 284/149). Ennek ellenére persze meg lehet próbálni szerves számszerű törvényeket felállítani, de ha a számok immár a belsőre vonatkoznak (pl. a szervezetben jelen lévő tápanyag mennyisége), akkor keveset mondanak a külsőre nézve (pl.: hogy az állat pihenni tér), „[m]ert a szám épp a teljesen nyugvó, a holt és közömbös meghatározottság, amelyben megszűnt minden mozgás és vonatkozás, s amely lerombolta a hidat az ösztönök eleveenségéhez, az életmódhoz és az egyéb érzéki létezéshez. (PhG 286/150)” Így tehát magának a szervesnek nincsenek törvényei, csak valószínűségi következtetései, amelyek nem törvények (PhG 297/156).

A szerves fogalma a kísérlet tárgyalása után szinte a semmiből kerül elő, amennyiben a szerves egy olyan különleges tárgy, amely a kísérlet nyomán létrejövő anyag fogalmából következik mint ami magában hordja a fogalom egyszerűségét és ugyanakkor nem eredmény (PhG 253-354/135). Ha azonban tágabb kontextusban vizsgáljuk, világossá válik, hogy a szerves megjelenése az anyag fogalmában önállóságára jutott tárgy után logikusan következik *Természetfilozófia* hármas felosztásából a kémiai folyamatnak megfelelő részben, annak ellenére, hogy a kémiai fogalma jóval korábban, a későbbiekhez képest kidolgozatlanul jelenik meg (PhG 246/131).

A *Természetfilozófia* három elkülönített tudományt különböztet meg: a mechanikát – amelynek a matematikai leírás felel meg –, a fizikát és a kémiát – amelynek a kísérleti modellalkotás felel meg –,

A szerves fogalma

valamint a biológiát és geológiát¹⁶ – amelynek a szerves fogalma felel meg.¹⁷ A mechanikai magyarázati modell mint külsődleges leírás itt is megjelenik, azonban ez kevésbé hangsúlyosan a mechanikához mint speciális magyarázati modellhez, sokkal inkább metafizikailag a külsődleges megfigyeléshez köthető. Sőt, a későbbiekben a mechanika éppen az a magyarázat lesz, amely még nem az egész tárgyat szemléli, csak bizonyos elvont tulajdonságait juttatja szóhoz (mint tömegpont, mint ideális test stb.),¹⁸ ezzel szemben itt a mechanika még nem vonatkoztat el a lényegtelen, külsődleges, érzéki elemektől. Hasonlóan, megjelenik a kísérleti magyarázati modell, mint egy lehetséges törvényalkotási forma, azonban ez még nem köthető a *Fenomenológiában* egyértelműen a kémiához és a fizikához, ismét sokkal inkább a lényegeset kereső, de azt a matematikai modellben és az elméleti fogalmakban¹⁹ elveszítő modell lesz a központi.

Különösen érdekes, hogy egy későbbi dimenzió teljesen hiányzik a *Fenomenológiából*: a folyamat és az önállóság konvergenciája. E szerint a mechanikában az elvont általános jelenik meg, míg a fizikában és a kémiában a konkrét tárgy jut jogához, amennyiben a maga teljességében szemléljük. Sőt, a pusztá fizikai anyag már a kristályszerkezetben függetlenné kezd válni azáltal, hogy a külső hatásoktól függetlenül tendenciája van az anyagszerkezetének kialakítására (ti. hogy kristály), a kémiai folyamat pedig már *folyamat*, azaz saját belső törvényei szerint zajlik, és annyiban különbözik az élettől, hogy nem ciklikus.²⁰ Azaz később az élet egy ciklikus kémiai folyamat, amely képes magát fenntartani, és *ezáltal* függetlenedni a szervesetlen környezettől. Ezzel szemben itt már csak a szerves mint a fejlődés eredménye, a független, a mechanisztikus magyarázati modellnek ellenálló entitás jelenik meg.

Ebben a folyamatban tehát egy olyan fokozatosság jelenik meg, ahol az élőhöz egyre közelítő természeti formák egyre önállóbbak, egyre inkább érvényesítik önálló belső késztetésüket, és amelyek egyre inkább *egészek* abban az értelemben, hogy részeik nem közömbös egymásmellettséggel, hanem szoros összefüggésben vannak. Ahogyan a mechanikai testet nem érdekli, hogy ha részeire szedjük, majd összerakjuk, az anyag szerkezete már mutat valamennyi ellenállást, és a kémiai anyag már felbomlik, ha részeire szedjük, a szerves pedig

16 Mivel a Föld egy általános individuum, amely ugyanúgy él, ahogy az állatok. Vö. PhG 294/155.

17 PINKARD 2002, 271. o.

18 POSCH 2011, 185. o.

19 PINKARD 1994, 83. o.

20 FERRINI 2011, 208. o.

egyenesen részeinek egysége. Ennek megfelelően a fejlődés nemcsak abban áll, hogy a fogalmi meghatározás egyre nehezkesebb, a kauzalitásnak egyre inkább ellenálló egységeket kapunk, hanem hogy az egységük is egyre növekszik, egyre inkább egy-egy önálló rendszert alkotnak.²¹

Fontos azonban leszögezni, hogy erős elvi korlátja is van a *Fenomenológia* és a *Természetfilozófia* összehasonlításának, hiszen míg utóbbi hatványozottan a történeti szemléletet érvényesíti (bár természetesen ez a történet itt sem a természet története, aminek lépét Hegel expliciten tagadja, hanem a szellem története), addig az *Enciklopédia* természeti formái hangsúlyozottan nem valamilyen szempontú leszármasztást, hanem egymásmellettséget képviselnek. Így az élet eredete nem egy legitim kérdés Hegel számára – legalábbis nem természetfilozófiai kérdés –, ami választ adhat arra a hirtelenségre, ahogyan a szerveset bevezeti a *Fenomenológia* természetfilozófiai részében.²²

Mint indeterminisztikus egyed a szerves másért valóból önmagáért valóvá vált. A földrajzi és klimatikus viszonyok nem meghatározóak a szerves élőlényre nézve:²³ amennyiben míg például az, hogy a folyékony anyagok elpárolgása után gáznemű anyagok jönnek létre faktum, addig a meghatározás, hogy a levegőben élő állatok madárszerűek, kevés igazságot hordoz magában. A kantianus *als-ob* megközelítés „[...] magán a reális lényegen nem található, azért az a vonatkozás, amit teleologikus vonatkozásnak nevezünk, olyan vonatkozás, amely *külsőséges* a vonatkoztatott lényeknek s ezért inkább ellentéte egy törvénynek. (PhG 255/137)” Azaz a regulatív megközelítés helyett Hegel a konstitutívát választja: a célfogalomban a szerves fenntartja magát, ezáltal eloldódik a természettől és a természeti szükségszerűségtől, amely ugyan hatással van rá, de az organikus magára is hat annyiban, hogy folyamatának eredménye folyamatának kezdete is egyben. Ilyen értelemben tehát maga magának célja.

Ebben a szervesben az ész ugyan megtalálja magát, de a találást nem ismeri fel, pedig az öncél a megfigyelő ész valóságos lényege. A szerves struktúrája megfelel az ész struktúrájának annyiban, hogy az azonos és a más különbsége, ahogyan a kiindulás és a végeredmény különbsége csak látszólagos, a keresés önmaga keresése. „Ahogyan az állat ösztöne az eledelt keresi és elfogyasztja, de ezzel semmi más nem hoz létre, csak önmagát, úgy az ész ösztöne is keresésében csak magát

21 IBID. 207. o.

22 IBID. 209. o.

23 PINKARD 1994, 86. o.

az észet találja. (PhG258/138)” „A szerves önmagát *fenntartónak* s magába *visszatérőnek* és *visszatértnek* mutatkozik. (PhG 259/139)”

A szerves – mint magáért való – egyedi cselekvést hajt végre, azaz az organikus cselekvését egy esetleges szükségszerűség határozza meg (PhG 260/139), ebben az értelemben igaz, hogy a szerves cselekvése nemcsak a szükségszerűség *eredménye*, hanem egyben mint célja a kezdete is. A szerves tartalma, azaz az öncél-dinamika rendhagyó, hiszen célja nélkül maga a folyamat még a gépnél is kevesebb, amelynek célja van. A szerves belső folyamatában a megfigyelés a megmaradót keresi, azonban a szerves ilyen értelemben fogalmilag megragadhatatlan, hiszen a szilárd fogalom elégtelen meghatározásához, így a szerveset kettéválasztja belsőre és külsőre mint az előbbi kifejezésére. Ez a megkülönböztetés mint a törvény két oldala nem két külön dologra, hanem a szerves két aspektusára vonatkozik.

A belső a lélek, a folyamatosság, a cselekvés, amivel szemben a külső, az alak, a nyugvó lét. A szerves tulajdonságai az érzékenység, az ingerlékenység és az újjátermelés. Ez a három tevékenység megközelítőleg megfelel az idegrendszernek, az izomzatnak és az emésztő szervrendszernek. Az érzékenység felel meg *logikailag* az általánosnak, tehát a belső érzéseknek, a reflexiónak. Az ingerlékenység a meghatározottság, azaz a külsővel való kapcsolat, a rugalmasság. Az újjátermelés az egyediség, azaz a regeneráció és szaporodás.²⁴ Magán a szervesen belül is eltérés tapasztalható, hiszen a növényi szerves csak az újjátermelés tulajdonságával bír, míg ezzel szemben az állat mindhárommal. (PhG 265/141)

Fontos kitétel Pinkard szerint, hogy a szerves entitás funkciója csak a természetének fényében válik megismerhetővé, de abból deduktíve nem következik. Vagyis – nem meglepő módon – Hegel minden redukcionista álláspontot ellenez, amely valamely külsődleges: biológiai, kémiai, fizikai, vagy éppen inherens biológiai tulajdonságból szándékozik levezetni a szerves entitás működését. Tulajdonképpen a redukcionizmus szélsőséges példái elleni vádbeszédnek tekinthetők a logikai és pszichológiai törvényekre, valamint a fiziognómiára és a koponyatanra vonatkozó megjegyzései is, amennyiben a szellemet valami külsődlegesben keressük az igazi helye helyett.²⁵ Hasonlóan, Hegel amikor ezeket az elvetélt kísérleteket elemzi, felhívja a figyelmet arra, hogy meg kell különböztetni a szerves entitás objektív célját a valóságos szubjektív céljától, hiszen ezek olyan teleológiákat szülnek, amelyeket mi vetítünk bele a folyamatba, de azok csak *als-*

ob vannak ott. Például, mondja Pinkard, a pókok esetében a védekezési mechanizmusok széles skáláját látjuk megjelenni, azonban ezek csak olyan értelemben vannak az egyed megőrzéséért, amennyire a vérkeringés a szívért. Tehát Hegel erősen elutasítja az ilyen külső teleológiát alkalmazó megközelítéseket, és úgy gondolja, hogy ezeket mi vetíthetjük bele a magyarázat kedvéért, de valójában a természet indifferenciáján nem változtat.²⁶ Bár Pinkard szerint a hegeli természettudományt a természet történetének elutasítása miatt a darwini evolúcióelmélet megszüntette,²⁷ de talán megőrződött belőle valami, hiszen a modern evolúciós elmélet is nagy hangsúlyt fektet a fejlődés mint olyan tagadására, és az adaptáció környezettől való függésének hangsúlyozására.

A természetes fajták kérdése egy olyan mellékszál „A természet megfigyelése” fejezetben, amely azonban döntő fontosságú, hiszen ebben természettudományok szempontjából is relevánsan mutatkozik meg fogalom és tárgy viszonyának kérdése. Ennek megfelelően az, hogy Hegel mit tartott a természetes fajták létéről, könnyebben hozzáférhetővé teszi számunkra, hogy mit tartott az egész élő természetről.

Természetes fajták

Hegel az alapproblémát a természet leírásában úgy ragadja meg, hogy „annak a határa, ami mint az elefánt, a tölgy, az arany van *ki-tüntetve*, ami *nem* és *faj*, sok fokozaton keresztül átmegy az állatok és növények káoszában, a hegységfajtáknak vagy az erővel és ügyességgel még csak létrehozandó fémeknek, földnemeknek stb. végtelen *elkülönböződésébe*. (PhG 245/130)” Itt a probléma még csak azt a nehézséget jelzi, hogy meg kell állapítani, mi számít a természeti leírás egy újabb legitim tárgyának, azonban ami egyszer probléma volt, az nem tűnik el nyomtalanul.

Amikor a fogalomban próbálja az ész megragadni a tárgyat, akkor nemcsak azzal kell számot vetnie, hogy mi konstituálja az egyes egyedi létezők különösségét, hanem hogy a természetes fajták egyediségét mi alkotja. „Egyrészt az *ismertetőjegyek* csak a megismerésnek kell hogy szolgáljanak, amely általuk választja el a dolgokat egymástól; de másrészt nem azt ismerjük meg, ami a lényegtelen a dolgokban, hanem azt, ami által maguk *kiszakadnak* a lét általános folytonosságából általában, *különválnak* másoktól és *magáért-valók*. (PhG 246/131)” Az egyes élőlények egyediesítő ismertetőjegyeinek a természet rendszerét kell reprodukálniuk a természet mesterséges rendszerében, tehát a természetes fajták létezését, a megismerés erőfeszítése arra irányul,

²⁶ IBID. 87. o.

²⁷ PINKARD 2002, 273. o.

hogy olyan fogalmakat alkosson, amelyek kifejezik azokat. Az egyedi állatok képesek reálsan különbözni lenni sajátos jegyeik alapján, azonban a növények nem jutottak el az egyediségnek erre a szintjére és csupán a két elkülönült nemet különbözteti meg, máskülönben azonban csak fajtaként különböznek.

Ugyanakkor fontos látni, hogy amikor a meghatározások problémás jellege egymás után feszíti szét a meghatározási kísérleteket: a leírást, a modellalkotást, a kísérletet stb., akkor nem más a kísérlet vége, mint hogy „*elvének zavarát találja a tárgyán (PhG 248/132)*”, mivel a sokaságot az általános megközelítése alá nem tudta hozni. Ennek megfelelően mindig a határesetek, a deformációk és az átmenet az, ami a meghatározást felrúgja. A természet eme játékát hívja később Hegel a természet erőtlenségének.²⁸ „[A]z általános határán a mérhetetlen gazdagság helyett inkább a természetnek és saját működésének csak a korlátját találhatta; nem tudhatja már, vajon az, ami magánvalónak látszik, nem véletlen-e; ami egy zavaros vagy éretlen, gyenge és elemi határozatlanságból alig kibonyolódó alakulat bélyegét viseli magának, nem tarthat igényt arra, hogy csak leírják. (PhG 245/131)” A határesetek csak számunkra határesetek, a természetnek nincsen érdeke önmaga rendszerezésében.²⁹

Pierini a másik oldalról közelíti meg ugyanezt a kérdést: a természetes fajták olyannyira vannak, hogy ezek az ésszerű létezők, amelyekhez képest amennyiben az egyed nem teljes mértékben a faj sajátját fejezi ki (pl. egyedi jegyeket mutat), akkor ésszerűtlen tulajdonságot mutat.³⁰ Vagyis egy logikai forma, egy általános, egy organikus logika van, de emellett a fajok sokfélesége is megjelenik.³¹

Konklúzió Láttuk tehát az előzőekben, hogy (1) a természettörvény alakulása lényegében a szerves és szervetlen elkülönüléséhez vezetett, hiszen előbbiben a szükségszerűség, utóbbiban a korlátozott véletlen, a statisztikiai törvény az úr. (2) A szerves ilyen fogalma az szabadságban, az önmeghatározásban ragadható meg, amely a természet fejlődése során eljutott odáig, hogy tevékenységében önmaga fenntartója.

28 POSCH 2011, 182. o.

29 „Nonetheless, in giving an a priori, reconstructive account of nature, we are bringing out into greater clarity the basic natural kinds to be found within nature, even if nature itself refuses to be logical and hold itself to those kinds it has produced.” PINKARD 2002, 272. o.

30 „Insofern das Tier das logische Allgemeine nicht vollständig manifestiert, so zeigt es an ihm noch unvernünftige Teile.” PIERINI 2008

31 „So gibt es *eine* Logik des Organischen, *eine* Allgemeinheit und *eine* logische Gestalt der Sensibilität, Irritabilität und Reproduktion, aber zugleich viele, zufällige Gestaltungen als Eichhörnchen, Delphin, Fledermaus, Maulwurf.” IBID.

(3) A természetes fajták problémájában megjelenik az általános fogalom és a meghatározott tárgy viszonyának problémája, hiszen minden meghatározás zátonyra fut a konkrét élet sokféleségén.

Most azonban vizsgáljuk meg, hogy miért tölt be kiemelkedő szerepet „A természet megfigyelése” a *Fenomenológiában*. Állításom szerint ennek négy oka van: az első az a komplementer szerep, ami a természet és a szellemvilág között fennáll: előbbiben úgy ismeri fel a magát az ész, hogy tudományos alapon akarja megismerni, azonban nincsen történelme, míg a szellem az, aminek nincsen tudománya,³² de van történelme. Ebből tehát kitűnik, hogy *A szellem fenomenológiájában* vázolt fejlődésben, és különösen az *Enciklopédiában* a szellem másíkja. Az a terület, ahol a társadalmi keret megjelenése előtt láthatjuk az ész működését, ahol még nem ismert magára, és ezért ahol a tárgy még megtartotta idegenségének látszatát.

Hasonlóan vélekedik Pinkard, amikor azt állítja, hogy a *Fenomenológia* történetileg felfogott fejlődésében a természetnek annyiban van jelentősége, hogy átmenetet képez a késő-antikvitás és a középkor boldogtalan tudat állapotából az újkor felvilágosodásához annyiban, hogy a természettudomány önállósodása a szellemi szféra önállósodásának mintája. Ezek szerint „A természet megfigyelése” egy történelmi korszak, a racionális természettudomány korszakának leírása. XVI-XVII. század kedvelt képe, a természetet válaszdadásra kényszerítő természettudomány képe Pinkard szerint hozzásegítette a társadalmat a politikai önrendelkezés megszerzéséhez, hiszen úgy vélték, hogy a racionális természettudomány mintájára egy racionális társadalomtudomány is felállítható. A koraujkori filozófusok által annyira hön áhított „módszer” megkonstruálása feltételez egy, a történelmen kívüli, a társadalmi meghatározottságról eltekintő „lehetetlen nézőpontot”. Ez a „lehetetlen nézőpont” válik e szerint a boldogtalan tudat változatlanjának, azaz a meghasonlott én objektív szempontjának helyettesítőjévé. Különösen erős az igény egy ilyen nézőpont iránt, mivel Pinkard szerint nem vagyunk képesek „A természet megfigyelését” ahistorikusan olvasni, lévén feltételezi az előzményeket, különösen a – szerinte – történelmileg meghatározott „Öntudat” fejezetet. Pinkard ugyanis úgy véli, hogy a boldogtalan tudat meghasonlottságának eredménye egy evidenciának tekintett, ki nem mondott előfeltételként meglévő hit abban, hogy a világ intrinzikusan nem idegen, azaz lehetőség van a természet egy „módszer” általi vallatá-

32 Olyan értelemben, hogy szigorú szükségyszerűség alá esnék. Természetesen egy más értelemben csak a szellemnek van igazán tudománya.

sára és ésszerű megismerésre. Ez a hit az, ami Pinkard szerint feloldja az „Öntudat” fejezet meghasonlottságát, mivel amennyiben valóban nem idegen a világ, akkor az élet céljait nem a kozmosz, a sors, vagy valamely külsődleges, változatlan határozza meg, hanem mi magunk tartjuk kezünkben a sorsunkat. Vagyis a modern ember születésének egy nagyon fontos állomásának lehetünk tanúi Pinkard szerint. Nem véletlen, hogy a természettörvények ilyen komoly szerepet töltenek be a fejezetben, hiszen az osztályozáson túlmenően – ami a premodern tudomány sajátja –, szükséges a természettörvények alá hozása a tapasztalatnak, hogy ezáltal tudjunk meg a természet lényegét érintő igazságokat.³³

Érdekes szempontot vet fel Westphal a természettudományok megjelenése hatásának vizsgálatakor, mivel szerinte „A természet megfigyelésében” a legfontosabb az, hogy azáltal, hogy a természet racionális vizsgálódás tárgyává lett, megszűnt az ember otthona lenni.³⁴ Vagyis a weberi elvarázstalanodás mintájára a szellem elidegenedését és magára utaltságát a világban növelte volna a természettudomány megjelenése, hiszen egy újabb közvetlen viszont tett közvetetté. Én a magam részéről azonban inkább Pinkard álláspontjára helyezkednék a tekintetben, hogy itt kevésbé az otthon elvesztése a lényeges, mint a kényszerítő hatalom – és főleg annak korlátainak – felismerése.

Innen a második aspektus, a figyelmeztető szerep. A külső és a belső elszakadnak egymástól, amennyiben két külön tapasztalat jelenik meg a sóban mint fűszerben és a sóban mint kémiai anyagban.³⁵ A kémiai folyamatban az empirikus változatlan maradhat úgy, hogy a kémiai folyamat végbemegy, ahogyan a szervesben már meg sem kíséreljük a következtetést a külsőből a belsőbe, mivel olyannyira komplex a folyamat, hogy erre képtelenek lennénk. Emellett fontos tulajdonsága a kémiai folyamatnak, hogy tulajdonságaival csak mint relatív tulajdonságokkal bír (pl. relatív sav – PhG 251/135), hiszen azokat a kémiai folyamatok során elveszítheti. Így a fogalom nyugtalansága már a kémiaiban megjelenik, ami aztán a biológiaiban csak tovább erősödik.³⁶ Mindazonáltal a természet mint a szellemi világ előbb vázolt komplementere egyben modellje is:³⁷ figyelmeztet bennünket az élet, a belső meghatározottságok folytonos változására és arra a szükség-szerű folyamatra, hogy ami halott és mozdulatlan, azt így vagy úgy,

33 PINKARD 1994, 80. o. skk.

34 WESTPHAL 1998, 94. o.

35 IBID.

36 FERRINI 2011, 209. o.

37 „Das Organische ist die theoretische Form des Lebendigen.” – PIERINI 2008.

de magával sodorja a változás, így ne a realitás sokszínűségéhez és múlandóságához, hanem a fogalom változásában állandó létéhez ragaszkodjunk, ha nem akarunk mi is az elsodortak közé tartozni, még ha ez esetleg nem is jelent többet, mint hogy természettudományos elméletünket hamar megcáfolja a fogalom változásával lépést tartó tudományos nyilvánosság.

Ez a figyelmeztetés pedig rímél egy sokkal nagyobb jelentőségű figyelmeztetésre, a halál biológiailag meghatározott természeti szükségszerűségére. Mivel az egyes ember élete természetileg behatárolt, a szellem működésére közvetve hatással van a természeti, amennyiben a halál mint elkerülhetetlen vég lebeg a társadalmi szereplők előtt cselekvésükben. A halál rémén át így a természet a szellemet is megújulásra készíti, hiszen itt is hamar az elsodortak oldalára kerülhetünk.

Végül, de nem utolsó sorban a szerves fogalma mint az élő természet formája egyben a hegeli rendszer formája, amennyiben ami a szerves kicsiben, az a rendszer nagyban. Fentebb már volt szó róla, hogy a szerves állat metabolizmusa az ész működésére hasonlít. Mindemellett ahogyan az individuum egy világ, úgy a szerves is az, amennyiben magába zártan működik, önön tevékenységét magából fejti ki, így a kauzalitás mechanisztikus szükségszerűségétől szabad. Vagyis azt a Kant óta a filozófiai érdeklődés homlokterében álló két problémát, hogy miként lehetséges a szigorú ok-okozati összefüggést meg nem törve fenntartani a szabad akaratot, és hogy miként lehetséges szubjektum és objektum egységét létrehozni Hegel annyival megválaszolja, hogy az első réten legelésző tehénre rámutat. Hiszen a szerves mint körkörös, önfenntartó folyamat szabad, amennyiben tevékenységének egyben objektuma és szubjektuma. Hegel számára tehát nem jelent problémát annak felmutatása, hogy van olyan okozat, amelynek oka önmagában van, hiszen a teljes szerves világ ilyen, a kihívást az jelenti, hogy a szerves cselekvésében megjelenő szubjektum-objektum egységet a cselekvésen túl az ész mozgásában is kimutassa. Ez pedig a szellem filozófiája.

Felhasznált irodalom:

FERRINI, Cinzia 2011, „The Transition to Organics: Hegel’s Idea of Life” In: Houlgate, Stephen–Baur, Michael (szerk.), *A Companion to Hegel*. Wiley-Blackwell 203-224. o.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1961, *A szellem fenomenológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 2010, *System of Science. First Part. The Phenomenology of Spirit*. (ford. Pinkard, Terry) <http://web.mac>

com/titpaul/Site/Phenomenology_of_Spirit_page_files/2012%20Phenomenology%20English%20GERMAN.pdf (utoljára letöltve: 2012. április 19.)

INWOOD, Michael J. 1992, *A Hegel Dictionary*. Blackwell.

PIERINI, Tommaso 2008, „Die Beobachtung der Natur” In: Vieweg, Klaus–Welsch, Wolfgang (szerk.), *Hegels Phänomenologie des Geistes. Ein kooperativer Kommentar zu einem Schlüsselwerk der Moderne*. Suhrkamp 311-344. o. (elektronikus változat)

PINKARD, Terry 1994, *Hegel's Phenomenology. The Society of Reason*. Cambridge University Press.

PINKARD, Terry 2002, *German Philosophy 1760-1860. The Legacy of Idealism*. Cambridge University Press.

POSCH, Thomas 2011, „Hegel and the Sciences” In: Houlgate, Stephen–Baur, Michael (szerk.), *A Companion to Hegel*. Wiley-Blackwell 177-202. o.

WESTPHAL, Merold 1998, *History and Truth in Hegel's Phenomenology*. Indiana University Press.